

Teologická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

pořádá celoročně
kurzy celoživotního vzdělávání v těchto oblastech:

Sociální práce
Náboženská pedagogika a etická výchova
Teologie
Univerzita třetího věku

Podrobné informace
naleznete na

www.tf.jcu.cz/czv

nebo je podá koordinátorka
celoživotního vzdělávání

Mgr. Helena Machulová

tel.: 387 773 516

e-mail: machulovah@tf.jcu.cz

Demokracie v pasti (ne-) úspěchu: křesťansko-etická perspektiva

Roman Míčka

„Tenkrát byla zavedena tak zvaná demokracie. Jako by mezi lidmi existovala jiná rovnost než fyzikálně chemická“.

ALDOUS HUXLEY, *Konec civilizace* [*Brave New World*, 1932]

„Jedním z nejvíce absurdních aspektů demokracie vždy zůstane fakt, že jejím nepřítelům na život a na smrt nabízí prostředky, pomocí nichž je nakonec zničí“.

JOSEPH GOEBBELS

„Nepřidáš se k většině, páchá-li zlo. Nebudeš vypovídat ve sporu s ohledem na většinu a převracet právo“.

STARÝ ZÁKON, Ex 23:2

Demokracie, ačkoli má za sebou již dějiny spojené s mnohými úspěchy, se potýká s četnými problémy a otázníky, které nedají spát jak jejím stoupencům, tak kritikům či odpůrcům. Stále naléhavěji se otevírají otázky po kvalitě a perspektivě jejího fungování. Nespokojenost se stavem a fungováním demokracie se obvykle odráží ve dvojí snaze – na jedné straně demokratické rozhodování lidí posilovat (např. aplikací prvků přímé demokracie, referend, úvahami o tzv. e-demokracii, snižováním věkové hranice voličů apod.) ve jménu hesla „lékem na neduhy demokracií je více demokracie“, na straně druhé snahou demokratickou participaci omezovat ve jménu důležitosti rozhodování, expertní znalosti, rizika populismu apod. (příkladem je „depolitizace“ otázek obvykle chápaných jako politické – otázek bezpečnosti, daní, či třeba praxe utužování unijních institucí a evropské integrace, kde podstoupení určitého rozhodnutí testu demokratického rozhodnutí voličů by bylo spojeno s vysokou pravděpodobností jejich odmítnutí – příkladem je ratifikace Lisabonské smlouvy).

Jaké jsou tedy perspektivy demokracie? Je třeba demokratické metody posilovat, či naopak oslabovat, nebo dokonce hledat zdroje její kvality a udržitelnosti mimo demokratický proces jako takový? Je demokracie nejlepší ze všech špatných dosud realizovaných politických zřízení, jak naznačoval ve svém slavném výroku Winston Churchill? Má demokracie nezpochybnitelný hodnotový, ekonomický a kulturní základ, předpokládá politickou výchovu občanů, bez nichž nemůže být uspokojivě funkční?

Článek si svým podtitulem „křesťansko-etická perspektiva“ nečiní nárok na vystižení celé možné šíře a plurality náhledů na demokracii v kontextu křesťanské sociální etiky, ale klade důraz na podstatnou spojitost a vzájemnou inspiraci mezi konzervativně orientovanými sociálně-etickými pozicemi, klasickou liberální tradicí a některými aspekty katolické sociální nauky, zejména v duchu posledních papežských sociálních encyklik spojených s pontifikátem Jana Pavla II. a Benedikta XVI.

Postřehy klasiků

Demokracie je fenoménem, jehož příležitostná existence a reflexe lidstvo provází od dob antiky, ačkoli k jejímu faktickému a masovému rozšíření došlo až v průběhu 20. století. Již Platon, který demokracii odmítal, přičemž za ideál společenského uspořádání považoval aristokratickou vládu filosofů, poodhalil mnohé problémy, se kterými se demokracie stále potýká a které lze charakterizovat atributy jako populismus, vláda lůzy, vláda chudých, neefektivita, průměrnost, banalita, rozhodování podle většin namísto kritérií pravdy a spravedlnosti, nástup demagogů a následný přechod v tyrannidu. Platonovu obavu z demokracie mírně koriguje jeho žák Aristoteles, který proti pokleslé vládě demokracie staví „politeiu“, která kombinuje prvky demokracie a aristokracie (vládne menšina zvolená většinou, v zájmu všech a podle zákona). Za základ stability státu považoval „střední třídu“, která není ani příliš bohatá ani chudá, a proto svými zájmy představuje stabilizující střed mezi extrémy. Tyto Aristotelovy postřehy se zdají být nadčasové – zejména fakta, že ryzí demokracie jako vláda mas je problematická, že stabilní politická vláda vyžaduje určité sociálně-ekonomické podmínky, že rozvoj existence a vliv střední vrstvy má stabilizující charakter či že určité rysy aristokratického „elitářství“ mohou politickému systému prospět.¹

Antičtí autoři uvažovali o demokracii převážně v rámci geograficky omezené a populačně přehledné polis, ve které ještě mohla teoreticky fungovat jistá transparentnost, kde se lidé důvěrněji znali, škála politických a ekonomických problémů nebyla tak široká, výsledky rozhodování byly lépe předvídatelné apod. V dnešní situaci velkých anonymních, složitých a nepřehledných společností není „přímá“ demokracie snadno myslitelná a jimi popisované rizikové jevy se mohou podstatným způsobem násobit. V zásadě bychom ke každé Platonově výtce našli v současné realitě demokracií dostatek příkladů i analogií.

Podstata liberální demokracie

Demokracie jako prostý mechanismus vlády, tedy kdy lid je zdrojem veškeré státní moci, „vládce a ovládaný je totožný“, skutečně může vést k různým důsledkům, včetně zavedení totalitní vlády většiny nad menšinou či v demokratickou volbu vedoucí ke zrušení demokracie jako takové. Proto se od doby, kdy se o demokracii uvažuje jako o reálné alternativě, hledají různá kritéria a podmínky jejího uspokojivého a trvalejšího fungování. A to jak v oblasti ustavování demokratických institucí, rozdělení moci, její kontroly, tak v oblasti morálních předpokladů jednotlivců, politické kultury, ekonomické úrovně, politické informovanosti a vzdělanosti občanů. O demokracii a jejích institucích ustavených v kontextu západních společností se hovoří obvykle jako o „liberální demokracii“, přičemž pojem „liberální“ chce zdůraznit, že tento typ demokracie se neomezuje pouze na procesuální stránku rozhodování, nýbrž zahrnuje určité hodnotové, normativní aspekty.

Klasičtí liberálové ovšem nebyli první, kteří by byli obhájci a propagátory demokracie jako mechanismu vládnutí, jejich nejvyšší hodnotou byla totiž svoboda a autonomie lidského individua spojená se zárukami základních lidských práv. Za nebezpečnou pro lidskou svobodu považovali jakoukoli neomezovanou vládnoucí moc, proto se zaměřovali zejména na její omezení v rámci stávajících systémů (konstitucionalismus, vláda práva, rozdělení moci, garance přirozených práv člověka), nikoli primárně na legitimitu jejího původu – v praxi tedy odmítali absolutismus vládců ve prospěch omezených, konstitučních monarchií. Na demokracii nahlíželi spíše s podezřením a neuvažovali o ní jako o reálné alternativě. Úvahy o demokracii spojené s liberální ideou jsou až záležitostí moderních utilitaristických liberálů 19. století

¹ Srov. Vít HLOUŠEK, Lubomír KOPEČEK, eds. *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*, Brno: Masarykova univerzita, 2003, ISBN 80-210-3195-6, s. 49–56.

(J. Bentham, J. Mill, J. S. Mill).² Jejich propojení liberální a demokratické myšlenky připravilo půdu pro masové rozšíření demokracií ve století dvacátém. Ani jejich představy o demokracii nebyly ovšem zdaleka tak radikální, jako podoba, do které se demokracie během 20. století rozvinuly. J. S. Mill kupříkladu považoval za nezbytnou určitou hladinu úrovně a vzdělanosti občana, aby mohl správně a účinně participovat na politickém procesu. Všeobecné a rovné hlasovací právo tedy považoval za ideál realizovatelný až v daleké budoucnosti (volební právo žen, bezmajetných, dělníků apod.). V dané situaci se obával, že nevzdělaní, politických a ekonomických problémů neznalí občané by volební právo využívali k egoistickým nebo jakkoli jinak špatným cílům.³ V následné praxi rozvoje demokracie se v mnohém tyto neduhy, spojené s neselektivním rozšiřováním volebního práva naplňují. Je ovšem otázkou, jestli kvalitu demokracie zajišťovat omezováním volebního práva jednotlivců, či se spíše zamýšlet nad strukturami, způsobem a výsledky demokratického rozhodování obecně. Dahl kupříkladu dospívá k závěru, že volebním právem by měli disponovat všichni, kteří jsou podřízeni zákonům dané země (s výjimkou přechodně pobývajících a osob „prokazatelně neschopných se o sebe postarat“).⁴

V praxi rozvoj politických systémů ve 20. století vedl na Západě ke vzniku „liberálních zastupitelských demokracií“ (prakticky do velké míry dle vzoru prototypického systému USA), jejichž podstatou je princip zastoupení, tedy jde o demokracii zastupitelskou, kdy lidé volí své zástupce, kteří ve skutečnosti vládu uskutečňují, přičemž se stalo samozřejmostí rozdělování moci na výkonnou, zákonodárnou a soudní, které se navzájem kontrolují a limitují. Ústavy takových zřízení obvykle kromě uvedených mechanismů moci zaručují všem lidem určitou sumu garantovaných práv. K rozšiřování politické rovnosti ve smyslu všeobecného volebního práva docházelo velmi pozvolna, než došlo k současné situaci, kdy rovné volební právo mají všichni dospělí jedinci dané společnosti. To je výsledkem dlouhodobého procesu. V kontextu demokracií docházelo k razantnímu rozšiřování volebního práva postupně na všechny obyvatele, zároveň však i k rozvoji jevů, kterých se obávali jak antičtí autoři, tak i klasičtí liberálové a někteří liberálové moderní (populismus, demagogie, rozhodování nekompetentních, omezování svobody jedince, regulace mnoha aspektů soukromého života, rostoucí moc státu, volání po vládě pevné ruky apod.). Zmíněné aspekty liberální demokratické vlády měly za cíl omezovat výše uvedená rizika demokratických procedur jako takových, určité záležitosti (podstatné náležitosti demokratického právního státu, základní lidská práva) tak byly zcela vyloučeny z demokratického procesu. Tyto aspekty je třeba zohlednit při posuzování charakteru, normativních a morálních předpokladů demokracie.

Demokracie není dogma

V minulosti i současnosti v oblasti politické filosofie i sociálních věd dochází ke zpochybňování a relativizaci klasické liberální zastupitelské demokracie a to hned z mnoha stran. Kromě explicitních kritiků liberální zastupitelské demokracie (anarchistické či autoritářské koncepce, přímá demokracie apod.⁵) se i mnoho příznivců demokracie staví kriticky k některým jejím aspektům, důsledkům a směřování. V průběhu 20. století se „liberální demokracie“ stala určitou akceptovanou normou, jejíž platnost je ve své podstatě zpochybňována jen „extremisty“. Země, které se vydaly liberálně-demokratickou cestou, dospěly do stadia vysokého stupně politické kultury, ekonomického rozvoje a kvality života. Mnohé výhody liberální demokracie jsou nesporné a očividné, mezi tradované náleží kupříkladu možnost nenásilně odvolat vládu

² Srov. Palle SVENSSON, *Teorie demokracie*, Brno: CDK, 1995, ISBN 80-85959-02-X, s. 58–67.

³ Srov. John Stuart MILL, *Úvahy o vládě ústavní*, Praha: Svoboda, 1992, ISBN 80-205-0267-X, s. 114–130.

⁴ Srov. Robert DAHL, *O demokracii*, Praha: Portál, 2001, ISBN 80-7178-422-2, s. 66–75.

⁵ Srov. Robert DAHL, *Demokracie a její kritici*, Praha: Victoria Publishing, 1995, ISBN 80-85605-81-3, s. 35–76.

(K. Popper), postřeh, že lidé jsou loajálnější k politickému řádu, na němž se podílejí (A. de Tocqueville) či že demokracie je formou politického vzdělávání občanů (J. S. Mill). Dále kupříkladu z mezinárodních vztahů odpozorovaný fakt, že „demokratické státy mezi sebou neválčí“ (M. Doyle) a další. O komplexnější sumarizaci se pokusil kupř. Robert Dahl, který definuje celkem 10 kladných důsledků demokracie.⁶

Prosté demokratické procedury se však mnohdy i výrazně přeceňují na úkor jiných faktorů (rozdělení a delegace moci, vláda práva, lidská práva, vzdělanost, hodnoty, morálka a odpovědnost občanů, sociální podmínky), což může vést až k postoji tzv. „demokratického fundamentalismu“. Demokratický fundamentalismus chápe demokracii jako nejvyšší hodnotu a za legitimní považuje pouze taková rozhodnutí, ke kterým se dospělo cestou demokratické procedury. Opomíjí, že určité hodnoty a instituce mohou mít větší význam, hodnotu a legitimitu, i když by mohly být v demokratickém procesu popřeny (svoboda, lidská práva, důstojnost člověka). Demokratický fundamentalismus má kořeny v myšlení J. J. Rousseaua⁷, který byl obhájcem přímé demokracie, tedy přímé participace všech občanů na politickém procesu. Rousseau ovšem pracoval s pojmem „obecná vůle lidu“, která je díky společenské smlouvě závazná pro všechny, přičemž této vůli, která není rozdělená ani delegovaná na nějaký orgán či reprezentativní instituci, se musí všichni podříditi, protože odevzdali všechna svá přirozená práva ve prospěch společenství. Rousseauovské inspirace se dnes objevují právě ve snaze radikálněji demokratizovat společnost a realizovat přímou participaci občanů na vládě, se zdůvodněním, že obecně rozšířená „liberální zastupitelská demokracie“ funguje neuspokojivě. Někdy se také hovoří o „participační demokracii“ či „silné demokracii“, která je nespokojená s omezenou participací lidu na rozhodování a vládě v liberální zastupitelské „slabé“ demokracii a kritizuje elitářství politiků, pluralismus politických stran a redukci rozhodovacích pravomocí lidu.⁸

Jiná verze „demokratického fundamentalismu“, která sice nepožaduje radikalizaci participace občanů na politické vládě, ale chápe západní demokracii jako jediné správné politické uspořádání, se odvíjí od nepochopení podstaty západní demokracie a jejího sociálního a hodnotového základu. Takové pojetí může být blízké některým formám liberalismu či tzv. neokonzervatismu. Je jím kupříkladu snaha o implantaci demokratické vlády ve společnostech, které k tomu nemají morální, sociální a ekonomické předpoklady. Úsilí o zavedení demokratických procedur v takovém prostředí zvyšuje podstatně rizika eskalace jevů obávaných již ze strany klasiků, včetně zavedení totalitní vlády demokratickou cestou. Příklad revolučních a demokratizačních trendů v současném islámském světě zajisté ukáže, že pro kvalitativní změny režimu jsou podstatnější určitá přehledná pravidla a dodržování lidských práv, než ukvapená demokratizace.

Jedním ze zásadních argumentů proti přeceňování procesuální stránky demokracie je i relativizace představy o racionální podstatě lidského chování. Problému rizika iracionality voličů a špatných výsledků demokratických procesů si všímá velké množství autorů, kteří uznávají jistou kvalitu demokracie jakožto prevence tyranie, nicméně poukazují na problematičnost rozhodování o konkrétních záležitostech ze strany voličů. Tito tzv. „elitáři“ poukazují na fakt, že v každé společenské organizaci, která přesáhne určitou velikost (což se politiky týká vždy), jsou na základě technických i psychologických faktorů reálnými držiteli moci „politické elity“ a že tento fakt není možné zrušit ani demokratickým procesem. Tento „železný zákon oligarchie“ (Michels)⁹ je nezpochybnitelný, přičemž úkolem demokratického procesu je podle „elitářů“ pouze politické elity kontrolovat či vyměňovat. Připustit, že by lidé v demokratickém procesu neodpovědně rozhodovali o konkrétní politické agendě, je považováno za podstatné

⁶ Srov. DAHL, *O demokracii*, s. 45–59.

⁷ Srov. HLOUŠEK, KOPEČEK, eds. op. cit., s. 94–96.

⁸ Srov. SVENSSON, op. cit., s. 208–218.

⁹ Srov. SVENSSON, op. cit., s. 128–131.

riziko a iluzi. Mezi „elitáře“ je kupříkladu řazen i Joseph Schumpeter, který svou teorií „demokratického elitářství“ či teorií „konkurenční demokracie“ zdůrazňuje nezastupitelnou roli elit, jejich vůdcovství, odpovědného a kvalifikovaného rozhodování, přičemž za prvořadý úkol demokratického procesu považuje tyto mezi sebou soutěžící elity vybírat a odstraňovat, volit mezi jejich programovými nabídkami, nikoli rozhodovat o konkrétních politických problémech.¹⁰ Má za to, že politické vůdcovství vyžaduje určité kompetence a znalosti, které není možné agregovat v demokratickém rozhodování, přičemž uvádí analogii s akciovou společností a jejím výkonným ředitelem (voliči jsou akcionáři, kteří chtějí, aby ředitel vedl úspěšně a efektivně podnik, možnostem a kompetencím ředitele však nerozumějí). Schumpeter taktéž vyslovuje zásadní obavu, že kapitalismus realizovaný v demokratických společnostech bude postupně destruován svými úspěchy, které vytvoří nepříznivé společenské a politické klima a atmosféru nepřátelství vůči vlastnímu politickému a morálnímu řádu, demokratické mechanismy tak výrazně přispějí k jeho destrukci.¹¹ To je proces, který se určitým způsobem děje, jak naznačují některé trendy rozkladu morálních předpokladů západní svobodné společnosti, ztráta civilizační vitality, demografický úpadek, jiné autodestruktivní sklony a fenomén jakési civilizační sebenenávisti.

Mnoho kritických poznámek k funkčnosti demokratických systémů přichází ze sféry matematické či z oblasti teorie her. Příkladem je práce se známým „věžňovým dilematem“, které ilustruje, že ačkoli by jednotlivci měli prospěch ze vzájemné důvěry v druhé, považují za racionální se tomu vyhnout. Dodnes jsou komentovány a rozvíjeny postřehy matematiků 18. století Borda a Condorceta, kteří objevili paradoxy v hlasovacích postupech (3 osoby a 3 preference mohou vést ke konsensu v pořadí priorit, ale také k neřešitelnému patu).¹² Tyto tzv. hlasovací paradoxy ukazují, že demokratický mechanismus nemůže poskytnout jasný racionální výsledek při demokratickém hlasování, přičemž při větším počtu aktérů a počtu problémů se pravděpodobnost konsensu logicky snižuje a vzniká „problém cyklických většin“. Zobecnění těchto příkladů vedlo Kennetha Arrowa k postulaci „teorému nemožnosti“, který poukazuje na neexistenci způsobu volby, která by vedla ke společenskému uspořádání vyhovujícímu podmínkám elementární spravedlnosti a ke stanovení pořadí společenských preferencí z preferencí individuálních. Jednodušeji, řečeno se Schumpeterem – v určitých záležitostech (kvantitativního charakteru) lze dospívat ke kompromisům a mezistupňům mezi jednotlivými postoji, v jiných (kvalitativního charakteru) to možné není, pokud je mezi dvěma názory neshoditelný rozdíl a je vyloučena škála mezistupňů. Praktická nemožnost v mnoha záležitostech dosahovat uspokojivých kompromisů a „středních cest“ v rámci demokratické debaty v praxi vede k rostoucí roli jevů jako populismus, manipulace, rozličným způsobům „nastolování agendy“ důležitých témat apod.

K rozlišení diskursu a popisu problémů takového typu je vhodné zdůrazňovat a pracovně odlišovat v kontextu „liberální demokracie“ složku „demokratickou“ – procesuální a složku „liberální“ – normativní, hodnotovou, morální, čímž zdůrazníme, že podstata „liberální demokracie“ nespočívá pouze v procesuální stránce, ale i v aspektu demokratickým procesem nezpochybnitelných předpokladů a hodnot. Demokracii z procesuálního hlediska v tomto smyslu nelze vnímat dogmaticky jako jediný možný a správný způsob vlády, protože pokud nejsou splněny přísné předpoklady mimo-demokratických normativních podmínek, lze vážně uvažovat o tom, že by byl za určitých okolností (zásadní ohrožení základních lidských práv, svobody, majetku, základních bezpečnostních funkcí státu) lepší a vhodnější jiný typ politického zřízení, kupříkladu „osvícená“ monarchie či jakási „benevolentní“ forma autoritářského režimu.

¹⁰ Srov. Joseph A. SCHUMPETER, *Kapitalismus, socialismus, demokracie*, Brno: CDK, 2004, ISBN 80-7325-044-6, s. 287–320.

¹¹ *Ibid.*, s. 150–182.

¹² Srov. SVENSSON, *op. cit.*, s. 230–234.

Některé další problémy fungování demokracie

Je všeobecně vnímaným faktem, že demokratický systém vlády, navzdory svému dějinnému úspěchu, prochází určitou krizí fungování, efektivity a legitimacy. Zmnožují se jevy jako odcizení politickým institucím, deziluze z politiky a snižování voličské účasti. Pro demokratické společnosti jsou typické ztráty hodnotových orientací a rozpad morálního řádu, narůstání extremismu apod., přičemž interpretace příčin těchto jevů jsou různorodé a nemusí nutně souviset s charakterem politického uspořádání. Některé potíže demokratických systémů do velké míry vycházejí takřka z „podstaty demokracie“, jsou jejím konstitutivním příznakem a nelze si snadno představit, že by byly odstranitelné bez narušení integrity demokracie – určitá křehkost demokracie, nedokonalost jejího fungování a nespokojenost s jejími výsledky – demokracie je ze své podstaty záměrně koncipována tak, aby v jejím rámci nepřevládla dlouhodobě jasná a nezpochybnovaná politická vize, systematicky rozměňuje neblahé důsledky špatných řešení koncentrované moci, hledá kompromis mezi vyhraněnými postoji, rozptyluje moc do mnoha center a stupňů, které se vzájemně kontrolují či jsou na sobě nezávislé. To jsou i důvody, proč byla odmítána ze strany stoupců aristokratických či autoritářských koncepcí ve starověku i v současnosti – v demokracii často vítězí průměrnost, kompromis, nevzdělanost, lež, prohrává pravda, racionalita, morálka, spravedlnost, exkluzivita, noblesa, apod.

Jiné aspekty nevycházejí nutně z konstituce demokracie, ale rozvinuly se a akcentovaly až v situaci vysoce rozvinutých a etablovaných demokracií ekonomicky vyspělých společností. Morální úpadek demokratické společnosti kupříkladu předjímá José Ortega y Gasset ve své knize *Vzpouřa davů* [1930].¹³ Podle Gasset „hyperdemokratická“ masová společnost, ve které je moc rovnoměrně rozprostřena mezi všechny bez ohledu na jejich kvalifikaci, schopnosti a morálku, rozvrací civilizovanou společnost a morální řád, přičemž výsledkem je kulturní úpadek a tendence k totalitě. Některé morální hodnoty byly implicitním předpokladem fungování demokracií a s jejich ztrátou dochází k problematickým jevům. Je ovšem otázkou, nakolik uvedený vývoj souvisí přímo s politickým uspořádáním a nakolik s jinými společenskými faktory – ekonomický rozvoj, změna životního stylu, proměna sexuálních rolí, umenšení role náboženství apod.

Mnoho problémů současných demokracií souvisí s ekonomickou stránkou lidského jednání. Jak naznačují mnohé postřehy ekonomů, v demokracii postulovaná politická rovnost má tendenci se přelévat i do úsilí o rovnost ekonomickou – od demokracie politické k demokracii „sociální“ (viz rozvinuté státy blahobytu), čímž vzniká tzv. problém „demokratické zátěže“ (*democratic overload*) – ohrožení existence demokratického systému, ve kterém na základě nátlaků voličů a zájmových skupin dochází k ekonomickému zadlužení, vyčerpání, nebo dokonce krachu státu. Politici, kteří chtějí uspět ve volební soutěži a získat moc, slibují stále vyšší veřejné výdaje ve prospěch voličských skupin, tento fenomén taktéž podrobně rozebírali ekonomičtí teoretikové tzv. školy veřejné volby.¹⁴ Bludný kruh, z něhož po překročení určité hranice není prakticky úniku – v momentě, kdy se na veřejných výdajích (platech, státních podporách, sociálních dávkách, dotacích apod.) stane závislou dostatečně velká skupina voličů, není v podmínkách demokracie téměř možné obrátit vývoj pokojnou (a demokratickou) cestou zpět. Možná jde o největší a nejaktuálnější problém současné liberální demokracie vůbec (zejména v Evropě), protože ekonomická stagnace a demografické trendy podstatně rozšiřují skupiny voličů závislých na sociální politice států. Myšlenku rizika autodestrukce demokracie předjímá Giovanni Sartori, jenž rozlišoval mezi „zodpovědnou“ vládou, která se chová odpovědně a kvalifikovaně, a „přístupnou“ vládou, která reaguje na vnější požadavky

¹³ José Ortega Y GASSET, *Vzpouřa davů*, Praha: Naše vojsko, 1993, ISBN 80-206-0072-8.

¹⁴ Srov. James M. BUCHANAN, *Veřejné finance v demokratickém systému*, Brno: Computer Press, 1998, ISBN 80-7226-116-9.

lidu, a je tak přetížena v kontextu „revoluce rostoucího očekávání“ (zejména právě v oblasti sociální politiky).¹⁵ Sociální politika a přerozdělovací mašinérie sociálních států se rozrostla natolik, že mnohdy jsou příjemci státní sociální pomoci celé široké vrstvy obyvatelstva, včetně části středních vrstev. Na riziko, že demokratický proces by mohl být negativně ovlivňován ze strany těch, kteří jsou příjemci solidární společenské pomoci, upozorňoval již J. S. Mill, který ačkoli chápal volební právo velice široce a de facto univerzálně, právě zde spatřoval jedinou výjimku (kromě negramotnosti) a důvod k odepření volebního práva¹⁶.

Mnohostranná nespokojenost s fungováním tradiční zastupitelské demokracie založené na soutěži politických stran agregujících zájmy voličů vede i k vzestupu „postdemokratických ideologií“¹⁷, které proti zavedeným principům reprezentativní demokracie staví koncept „aktivní občanské společnosti“, v níž různé zájmové skupiny (profesní, ideologické, ekonomické apod.), hájící partikulární zájmy (které by ve volbách pravděpodobně neuspěly), prosazují svou agendu mimo rámec standardních procedur, obcházením mechanismů zastupitelské demokracie (soutěž o hlasy voličů ve volbách a přijetí politické odpovědnosti) přímým tlakem na politické instituce či konkrétní politiky. Spor o koncepci občanské společnosti a o šíři jejího vymezení hluboce zasahuje současnou debatu o podstatě demokracie. Tento spor lze zjednodušit na konflikt mezi „generalisty“ a „minimalisty“, přičemž minimalisté kladou občanskou společnost do zásadního protikladu k veřejné sféře, politice a trhu, zatímco generalisté, kteří mají blíže ke klasické liberální tradici, chápou kupříkladu stranický politický systém a ekonomický tržní systém jako nedílnou součást komplexního pojmu občanské společnosti. Do dané debaty výrazným způsobem přispívá Jürgen Habermas¹⁸, který se snaží překlenout takový rozpor svým důrazem na spojení obou tradic v tzv. deliberativním modelu demokracie, odmítá však považovat ekonomické vztahy za součást přediva občanské společnosti, čímž se staví proti klasické liberální tradici.

Některé nové faktory problematizace fungování demokracií souvisí s akcelerací některých globalizačních procesů. Vznik demokratických společností stál na určitých předpokladech sdílené identity národního státu, základním kulturním a hodnotovým konsensu, určité transparentnosti a chápání základních politických jevů. Samozřejmost mnohých těchto faktorů se v situaci globalizace vytrácí, v souvislosti s demografickými, migračními, kulturně-relativizačními, ekonomickými trendy. Mnoho problémů se vymyká z vlivu státu, a tudíž i demokratické kontroly, a to ať již jde o procesy samovolné, nebo naopak cíleně řízené (viz evropská integrace). Robert Dahl uvádí jako jednu z podmínek příznivých pro demokracii určitou homogenitu společenství bez mezikulturních konfliktů¹⁹, zároveň však ukazuje i na pozoruhodné výjimky – zejména na případ „konsociační demokracie“ ve Švýcarsku a také na mimořádný případ Indie.²⁰

K erozi demokratického řádu přispívají i trendy, které eliminují demokratické rozhodování s odkazem na nezbytnost kompetentního rozhodování expertů a odborníků a také postupující praxe evropské integrace, kde dochází k přesouvání rozhodování o zásadních věcech na úroveň mimo dosah voličů. Tento fenomén, kdy se mnoho podstatných rozhodnutí dostává zcela mimo demokratickou kontrolu občanů států EU, bývá nazýván demokratickým deficitem.²¹

¹⁵ Srov. Giovanni SARTORI, *Teória demokracie*, Bratislava: Archa, 1993, ISBN 80-7115-049-5, s. 172–173.

¹⁶ Srov. MILL, op. cit., s. 118–120.

¹⁷ Petr MACH, Dina CHMAITILLOVÁ, eds. *Postdemokracie: hrozba nebo naděje?* Praha: CEP, 2006, ISBN 80-86547-48-5.

¹⁸ Jürgen HABERMAS, *Tři normativní modely demokracie*, In *Teorie demokracie dnes*, Praha: Filosofia, 2002, ISBN 80-7007-156-7, s. 79–95.

¹⁹ Srov. DAHL, *O demokracii*, s. 135–140, 163–164.

²⁰ Srov. ibid., 143–146, 171–174.

²¹ Srov. Petr FIALA, *Evropský mezičas. Nové otázky evropské integrace*, Brno: Barrister & Principal, 2010, ISBN 978-80-87029-99-2, s. 121–130.

Méně demokracie je někdy více

Liberálně-demokratický systém vlády zaručující svobodu jedince a základní lidská práva je z mnoha hledisek ohrožen a demokracie se může sama stát strůjcem svého ohrožení a rozkladu. Nejde zde, jak bylo výše rozlišeno, v první řadě o demokracii jako prostý mechanismus, tedy o procesuální složku, nýbrž o onu složku „liberální“ – přiměřený systém participace občanů na vládě, fungující a vyvážené instituce, vláda práva, garance základních lidských práv a svobody jedince. Jak je zřejmé, mnoho z těchto hodnotových aspektů demokratický mechanismus nezaručuje, naopak pro ně může být ohrožující, pokud by byly podrobovány demokratickému testování. Liberální složka usiluje zejména o omezování státní moci a nespokojí se s argumentem legitimacy získané demokratickou cestou. Pokud není některým hodnotám dán nezpochybnitelný základ, ať již filosoficky nebo teologicky, tedy pokud ve společnosti převládne relativismus a konsensualismus, vytratí se z „liberální demokracie“ její normativní a nezpochybnitelná složka, přičemž tyto morální předpoklady se stanou předmětem relativizace (kupříkladu lidská svoboda, základní lidská práva). Demokracie bez záruky udržení ostatních morálních a hodnotových aspektů může vést k „měkké totalitě“, jak upozorňuje kupříkladu v souvislosti s vývojem evropské integrace Rocco Buttiglione, Evropským parlamentem v roce 2004 odmítnutý kandidát na evropského komisaře. Obdobné obavy má kupříkladu i Fareed Zakaria, který ve své knize *Budoucnost svobody* popisuje rozvoj demokracie ve světě, který jde často na úkor lidské svobody. Demokracie je na začátku 21. století v určité formě základem politické legitimacy již ve většině zemí světa (62 %), ovšem tento fakt nemusí nutně znamenat, že by tím automaticky byly vytvářeny podmínky pro existenci skutečné svobody člověka – „demokracie vzkvétá, svoboda nikoli“²², a proto vyzývá k „obnově rovnováhy mezi demokracií a svobodou.“²³

Při úsilí řešit neuspokojivé fungování demokracií je třeba důsledně vážít její podmínky, následky a efekty. Pokud chápeme demokracii jako společenské zřízení, v jehož rámci se nejlépe realizuje svoboda a důstojnost člověka, musíme být velmi obezřetní a citliví k uchování jejího mravního a hodnotového základu. Demokratický fundamentalismus, tedy lpění na demokracii jako proceduře bez zohlednění jejích předpokladů, může zcela podkopat kvalitu demokracie či výrazně přispívat k jejímu znevěrohodnění. Naopak určité jevy, sloučitelné pod jednotný pojem „demokratický deficit“, volají po větším demokratickém testování.

Je třeba se oprávněně tázat, zda demokracie bez hodnotového základu je vůbec systémem, který je dobré prosazovat a aplikovat, případně přistupovat k bezprecedentním krokům posilujícím demokratické procedury bez dostatečné jistoty, že půjde o správnou cestu a nedojde k ohrožení jiných podstatných hodnot, kupříkladu svobody a některých lidských práv. I pokusy o vyslyšení zavedení prvků přímé demokracie v ČR formou referend mají své limity, jak naznačují politici při úvahách nad ústavně-právními změnami. Příkladem budiž náznak limitů přímé demokracie tak, jak je obsažen v koaliční smlouvě současné Vlády ČR:

„Bude stanoven výčet otázek, o kterých nelze referendum konat (např. o podstatných základech a náležitostech demokratického právního státu, o otázkách lidských práv a svobod, o otázkách národní bezpečnosti, o státním rozpočtu, finančních a daňových zákonech, nabývání a pozbývání státního občanství, o volbách, o personálních otázkách, v případech, kdy se o položené otázce rozhoduje ve zvláštním /správním, soudním/ řízení).“²⁴

²² Srov. Fareed ZAKARIA, *Budoucnost svobody*, Praha: Academia, 2004, ISBN 80-200-1285-0, s. 22.

²³ Ibid., s. 34.

²⁴ http://www.vlada.cz/assets/media-centrum/dulezite-dokumenty/koalicni_smlouva_ods_top09_vv.pdf.

Některé inovativní pokusy o řešení problémů zastupitelské demokracie reagující na neuspokojivý stav mohou však problémy dále zmnožovat a naopak připívat k degeneraci demokratických mechanismů. Posilování prvků přímé demokracie (v praxi referenda) může sice přispívat k posilování demokratické legitimacy a ke zvyšování zájmu voličů a jejich informovanosti, ovšem na straně druhé otevírá pole působnosti populismu, mediokracii, diktátu veřejného mínění, umožňuje politikům manipulovat s tématy pro referenda a vyhýbat se odpovědnosti za závažná politická rozhodnutí, dochází ke zjednodušování politických témat a v posledku k nekvalifikovanému a nezodpovědnému rozhodování většiny voličů. Kdybychom vzali demokratickou ideu zcela důsledně a radikálně, tedy že pokud „Lid je zdrojem veškeré státní moci; vykonává ji prostřednictvím orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní“ (Ústava ČR, čl. 2/1), k „dokonalosti dovedená“ přímá demokracie by vyžadovala i kupříkladu přímou občanskou participaci na soudní moci, což je již záměr velmi obtížně představitelný.

V souvislosti s axiomem politické rovnosti a s problémy, které se s ním pojí, se často uvažuje o charakteru a limitech informovanosti, zájmu a kompetence voličů kvalifikovaně rozhodovat v demokratickém procesu. Bryan Caplan ve své knize *Mýtus racionálního voliče. Proč v demokracii vítězí špatná politika*²⁵ ukazuje některé známé (výše popsané) i některé jím poodhalené aspekty nedokonalého fungování demokracií, související s neinformovaností či iracionalitou voličů. Dokonce při úvaze nad možnostmi zlepšení situace navrhuje některá opatření, která by demokracii v pojetí přísné politické rovnosti všech občanů omezovala. Navrhuje testy voličské kompetence, politické a ekonomické gramotnosti, s odůvodněním, že role občana-voliče je zásadní a odpovědnou aktivitou a rozhodování voličů ve volbách má vliv na fungování celku a může v případě nekompetence poškozovat ostatní občany. Takové návrhy by se ale jen obtížně prosazovaly, setkávaly by se s nepochopením a nepřijetím, přičemž by beztak byly zatíženy určitým problémem stanovení charakteru a stupně vzdělanosti. Jiným řešením by podle Caplana mohly být jakési „bonusové“ hlasy pro určité definované společenské skupiny, u kterých lze předpokládat uspokojivý stupeň informovanosti, racionality či odpovědnosti (viz v Británii kdysi fungující praxe možnosti univerzitních absolventů volit v místě bydliště a souběžně v místě své *almy mater*, či návrhy na multiplikaci volebního hlasu v závislosti na počtu dětí s logickým předpokladem, že rodiče by se jako voliči chovali odpovědně s ohledem nejen na své zájmy, ale na předpokládané zájmy svých dětí, což by byl mimochodem způsob, jak omezovat rychle se zvětšující silné zájmové skupiny voličů (např. seniorů) a předejít tak hrozící mezigenerační rivalitě). Trend masového a nerozlišujícího rozšiřování volebního práva (kupříkladu snižováním věkové hranice) by byl naopak přesně proti duchu takového záměru. Caplan zároveň kritizuje jakékoli snahy o umělé zvyšování voličské účasti podněcováním, propagací (a asi by logicky odmítal i institut povinné volební účasti), které sice mohou motivovat k volební účasti více občanů, ovšem právě oněch nekompetentních, neinformovaných a iracionálních – těch, kteří by k rozhodnutí jít k volbám nedospěli sami o své vůli a na základě své odpovědnosti. Pokud tedy nemáme jistotu o kompetenci a racionalitě určité volební skupiny, není žádoucí takové voliče jakkoli nadstandardně motivovat k volební účasti.

Toto samozřejmě otevírá otázku po jakémisi politickém vzdělávání občanů, které by mohlo být předpokladem kvalitnějšího fungování demokratických systémů. Lze si ovšem obtížně představit, že by kupříkladu stát garantoval nebo sjednával nějakou vyšší než současnou formu politického vzdělávání a nedocházelo by při tom k manipulacím a ideologizaci. Pokud se podíváme na nestátní subjekty, je zde taktéž otázka, zda na druhé straně nevzniká určité riziko, že zejména pokud jsou vyvíjeny jednostranné aktivity k politickému vzdělávání určitých skupin (vzdělanostních, ideologických, zájmových apod.), může dojít k jejich neoprávněnému zvýhodnění v rámci systému jako celku. Pokud je určitá zájmová skupina vysoce politicky

²⁵ Srov. Bryan CAPLAN, *Mýtus racionálního voliče. Proč v demokracii vítězí špatná politika*, Praha: LN, 2010, ISBN 978-80-7422-056-2.

motivovaná a informovaná, má tendenci svou pozici a vliv v kontextu demokracie využívat ve svůj prospěch (a v neprospěch „mlčících většin“) k posílení svého vlivu či k tzv. „dobývání renty“ (co největší participace na veřejných výdajích), což přináší zmnožení jevů označených výše jako „postdemokratizace“ demokracie. Navíc vzdělanost a informovanost není automaticky zárukou kvality rozhodování, zejména ve věcech morálního charakteru.

Demokracie, svoboda, křesťanství

Zmíněné problémy, úspěchy i neúspěchy demokracie a rozličnost názorů na kvalitu, fungování a perspektivy demokratických institucí kladou otázky po promyšlení jejího normativního - etického základu. Jedním z podstatných hodnotových zdrojů západní civilizace je křesťanství, které svou mnohasetletou a všestrannou kulturotvornou silou přispívalo k postupnému uvědomování si morální rovnosti všech lidí a nezpochybnitelné důstojnosti člověka. Po celá staletí nebylo zřejmé, proč by se křesťanstvím deklarovaná rovnost, důstojnost a svoboda všech lidí měla projevovat i v reálném politickém životě, nicméně tyto hodnoty postupně vrůstaly do podstaty západní civilizace a čas na rozvinutí jejich potenciálu v politickém a ekonomickém životě přišel až poté, co byly „přetaveny“ osvícenstvím. Někdy se hovoří dokonce i o tzv. „paradoxu katolicismu“²⁶ - církev jako instituce v dějinách nikdy nebyla velkou přítelkyní svobody jednotlivce v širokém slova smyslu. Její struktura byla vždy hierarchická a autokratická, svoboda myšlení a disent byly potlačovány (inkvizicí apod.). Svoboda svědomí, liberalismus a demokracie byly ještě v poměrně nedávné době považovány ze strany církve za protináboženské „bludy“. Jedinečný přínos západní katolické církve ke vzniku západních politických institucí tedy spočíval zejména v tom, že se vytrvale stavěla proti moci státu, a tak omezovala jeho ambice. Katolická církev jako jediný relevantní a dostatečně mocný „nestátní aktér“ systematicky oslabovala moc státu a panovníka (boje o investuru apod.) a „...byla historicky první a jedinou institucí, která byla nezávislá na světské moci a byla schopná se jí vzepřít. Tím, že uhájila svou autonomii a napadala moc státu, vznikaly v systému mezery a pukliny, kde se mohla rozvíjet svoboda jednotlivce.“²⁷ Taktéž však nelze pominout zásadní vliv reformačního období na praktické uplatnění demokratické ideje. Ostatně ve věci uplatňování demokratických procedur, demokratického vládnutí a implementace některých lidských práv do politického systému stály na prvním místě země s převážně protestantským duchem, v čele se Spojenými státy americkými. Dynamiku a napětí mezi katolickým a protestantským náboženským živlem považuje za určující pro vývoj politických a ekonomických institucí Západu kupříkladu Samuel Huntington, který téma demonstruje právě na příkladu Spojených států.²⁸ Karel Skalický hovoří v souvislosti s reformací o „revoluci za svobodu křesťana v církvi a ve státě“ jako o jedné z pěti revolučních determinant vývoje Západu.²⁹

Zaměříme nyní pozornost na pokus o vyhodnocení systému demokracie ze strany křesťansky orientované sociální etiky a tzv. sociální nauky církve. Tento pohled je klíčový již z toho důvodu, že křesťanství společně s některými tradicemi antické a osvícenské filosofie sehrálo podstatnou roli v utváření demokratických institucí v kulturním prostoru západní civilizace a mnoho významných teoretiků demokracie považuje existenci (křesťanstvím inspirovaného) morálního řádu za klíčovou pro úspěch demokratického projektu. Za klasika takového uvažování bývá pokládán významný teoretik demokracie a občanské společnosti Alexis de Tocqueville, který ve své knize *Demokracie v Americe* [1835, 1840] odhaluje a posuzuje americk-

²⁶ Srov. ZAKARIA, op. cit., s. 40-42.

²⁷ Ibid., s. 41.

²⁸ Samuel P. HUNTINGTON, *Kam kráčíš, Ameriko? Krize americké identity*, Praha: Rybka Publishers, 2005, ISBN 80-86182-87-8, s. 99.

²⁹ Srov. Karel SKALICKÝ, *Revoluční dynamika evropské civilizace*, In *Teologické texty*, 1999, č. 5, ISSN 0862-6944, s. 149-153.

kou demokracii, která stála v čele rozvoje demokratické praxe a inspirovala tak svou ústavou celé další dějiny uplatňování demokracie v kontextu Západu. Tocqueville říká: „Mým cílem bylo na příkladu Ameriky ukázat, že zákony a především mravy mohou umožnit demokratickému národu, aby zůstal svobodný.“³⁰ Spatřoval těsnou souvislost mezi náboženstvím jako pramenem morálky a úspěchem demokratických institucí: „...zákony jsou vždycky vratké, pokud se neopírají o mravy, mravy jsou tím, co tvoří u národa jedinou pevnou a trvalou moc“.³¹ Novější křesťansky orientovaní autoři vnímají nezbytnost morálního klimatu ve společnosti obdobně, kupříkladu velký teoretik vztahu křesťanství a demokracie Jacques Maritain, který v americkém projektu demokracie spatřoval díky významnému kulturně-morálnímu vlivu křesťanství jedinou uspokojivou variantu funkční demokracie.³² Michael Novak, současný autor, chápe demokracii jako mravní úkol natolik obtížný, že tato obtíž je jednou ze zásadních příčin stálého a cyklického úpadku a ohrožení demokratických systémů: „Demokracie závisí na morálních idejích dokonce víc než nedemokratické společnosti, protože závisí na svobodných rozhodnutích svých občanů. K jejich přežití musí formovat obyčejné lidi k výjimečným morálním výkonům.“³³

Obdobného názoru jsou i stoupenci klasicky liberální a novější konzervativní tradice, kteří za nejvyšší hodnotu považují svobodu člověka a v nekontrolované demokratické vládě spatřují pro hodnoty svobody spíše rizika. Vycházejí z předpokladu, že lidé jako celek nejsou sami sobě schopni správným a uspokojivým způsobem vládnout, že společenské instituce není možné vytvářet na racionálně-konstruktivistickém základě a že je třeba nechat promlouvat spíše osvědčené a spontánně vzniklé instituce, mezi které řadí i tradiční morálku. Jako příklad můžeme uvést názor F. A. Hayeka z jeho slavného díla *The Constitution of Liberty*:

„Je to skutečně pravda, co všichni velcí apoštolové svobody stojící mimo racionalistickou školu neúnavně zdůrazňovali, že svoboda nikdy nefungovala bez hluboce zakořeněné víry v morálku a že nátlak může být redukován na minimum jediné tehdy, když lze od jedinců očekávat, že se budou dobrovolně podřizovat vládě určitých principů.“³⁴

Ačkoli Hayek sám sebe považuje za agnostika, chápe náboženství jako podstatný zdroj morálky a křesťanství za možná nejpodstatnější podmínku přežití západní civilizace a institucí, které se v jejím rámci rozvinuly.³⁵

Církev jako instituce, zejména pak církev katolická, se povětšinou k návrhům umožňujícím uplatnění lidské svobody, lidských práv a demokracie stavěla i v moderní době dlouho s nedůvěrou – zejména proto, že jejich propagace byla mnohdy spojena s ideologiemi a hnutími se sekularistickými a antiklerikálními postoji. Dokonce ani počátky tzv. sociální nauky církve, která přišla s mnoha novými a překvapivě moderními pohledy a morálními hodnoceními politické a ekonomické reality, nejsou spojeny s explicitní podporou demokracie. Katolická sociální nauka dlouho váhala a zrála, než se rozhodla explicitně podpořit demokratické politické zřízení.³⁶

³⁰ Alexis de TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha: Academia, 2000, ISBN 80-200-0829-2, s. 240.

³¹ Ibid., s. 207.

³² Srov. Jacques MARITAIN, *Reflections on America*, New York: Gordian Press, 1975, ISBN 0-87752-166-2.

³³ Srov. MICHAEL NOVAK, *On Cultivating Liberty. Reflections on Moral Ecology*, USA, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers Inc., 1999, ISBN 0-8476-9405-4, s. 220.

³⁴ Friedrich August von HAYEK, *The Constitution of Liberty*, Chicago: The University of Chicago Press, 1960, ISBN 0-226-32084-7, s. 62.

³⁵ Srov. Friedrich August von HAYEK, *Osudná domýšlivost. Omyly socialismu*, Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 1995, ISBN 80-85850-05-2, s. 148–153.

³⁶ Vánoční poselství Pia XII. z roku 1944 je prvním případem v historii, kdy se hlava katolické církve vyslovila ve prospěch demokracie – toto můžeme považovat za počátek podpory demokracie ze strany církve, zcela explicitní podpora demokracie se souběžným stanovením podmínek uspokojivého fungování, pokud se omezíme na

Tímto příklonem upřednostnila důstojnost lidské osoby vyjádřenou ve svobodě a participaci na politickém zřízení před představou, že společenský řád má určitý posvátný charakter, že lidé nejsou schopni sami sobě uspokojivě vládnout a že v politickém procesu by se měla uplatňovat v první řadě tradiční autorita, poznaná pravda a spravedlnost. Po zkušenostech s dějinami 20. století a zejména pak s totalitními a autoritativními zřízeními se však římskokatolická církev stala dokonce jednou z vůdčích sil v prosazování demokracie, lidských práv i svobodného hospodářství. Tento fakt se stal významným faktorem dějinných demokratizačních proměn. Podle historika Sira Michaela Howarda z Oxfordu proběhly ve 20. století jen dvě skutečně velké ideové revoluce - Leninova bolševická v roce 1917 a právě katolická, kdy došlo k „transformaci římsko-katolické církve z bašty ancien régime na předního světového obhájce lidských práv.“³⁷ Revoluce začala deklarací *Dignitatis humanae* a v průběhu další doby byla dynamicky rozvíjena, zejména pak osobností Karola Wojtyly, který se stal jednou z nejvýznamnějších a nejvlivnějších osobností přelomu tisíciletí: „Papež Jan Pavel II. během svého pontifikátu prohloubil a intelektuálně rozšířil katolickou revoluci lidských práv a propojil ji s demokratickou revolucí ve světové politice.“³⁸ Samuel P. Huntington dokonce hovoří o výrazné inspiraci této „katolické proměny“ pro tzv. „třetí vlnu“ demokratizace v 80. a 90. letech minulého století.³⁹

V základech tohoto posunu perspektivy bylo uznání důstojnosti člověka skrze jeho právo na svobodu svědomí a zdůraznění myšlenky, že člověk (tedy nikoli Bůh) je původcem, nositelem a cílem politických institucí. Tato idea byla dokonce zdůrazněna jako vůdčí regulativ sociální nauky církve – personální princip, který je definován kupříkladu v encyklice *Mater et magistra* [1961] takto:

„Nejvyšší zásadou této nauky je tvrzení, že jednotliví lidé jsou základem, účinnou příčinou a cílem každého společenského zřízení; lidé od přírody obdařeni společenskou povahou a zároveň povolání k vyššímu řádu, který přirozenost přesahuje a pozvedá.“ „Tento nejvyšší princip je nosný a chrání nedotknutelnou důstojnost lidské osoby.“⁴⁰

Pokud se ptáme, který typ politického zřízení nejlépe odpovídá tomuto principu implikujícímu svobodu, důstojnost člověka, kterého politického zřízení může být člověk cílem a účinnou příčinou, musíme konstatovat, že jde právě o formu demokracie, která souběžně respektuje mravní řád, svobodu a klade důraz na odpovědnost člověka. A to i za cenu, že zřízení nebude generovat dokonalé uspořádání v souladu s nějakou (třeba ze strany církve či kohokoli jiného) poznanou pravdou a spravedlností. Politický systém, který by si nárokoval uskutečňování univerzální pravdy, spravedlnosti či obecného dobra (i kdyby to bylo možné) by odporoval lidské důstojnosti právě v tom, že by omezoval lidskou svobodu rozhodnout se autenticky a svobodně v souladu se svědomím. Pokud by se ovšem demokracie omezila na prostý mechanismus vlády bez respektu k mravnímu řádu a hodnotám, mohla by však zásadně degenerovat. Encyklika *Centesimus annus* [1991] explicitně chválí demokratický systém ve výše zmíněném duchu, ovšem zároveň poukazuje na mnohá jeho riziková místa:

„Církev si váží systému demokracie, protože zajišťuje účast občanů na politickém

---

sociální encykliky, je však až záležitostí encyklik papeže Jana Pavla II. – *Sollicitudo rei socialis* [1987], čl. 44, *Centesimus annus* [1991], čl. 46.

³⁷ Srov. George WEIGEL, *Freedom and its Discontents. Catholicism Confronts Modernity*, Washington: Ethics and Public Policy Center, 1991, ISBN 0-89633-158-X, s. 25.

³⁸ *Ibid.*, s. 41.

³⁹ Srov. Samuel P. HUNTINGTON, *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*, Brno: CDK, 2008, ISBN 978-80-7325-156-7, s. 78–89.

⁴⁰ *Mater et magistra*, čl. 219 a 220.

rozhodování, zaručuje ovládaným možnost volit a kontrolovat své vlády a v případě nutnosti je pokojnou cestou vyměnit. Nemůže proto schvalovat vytváření úzkých vůdčích skupin, které si uzurpují moc na základě svých zvláštních zájmů nebo ideologických záměrů. Pravá demokracie je možná pouze v právním státě a na základě správného pojetí člověka. Vyžaduje vytvoření nezbytných předpokladů pro podporu jednotlivců výchovou a vzděláváním ve jménu pravých ideálů a rovněž pro podporu „subjektivity“ společnosti vytvářením struktur účasti a spoluodpovědnosti. Dnes se projevuje sklon k tvrzení, že agnosticismus a skeptický relativismus jsou filozofií a základním postojem, jež odpovídají demokratickým politickým formám, a že všichni, kteří jsou přesvědčeni, že znají pravdu a trvají na ní, nejsou z demokratického hlediska důvěryhodní, protože neakceptují, že pravda je určována většinou, případně že kolísá podle rozdílné politické rovnováhy. V této souvislosti je třeba říci, že neexistuje-li žádná konečná pravda, která řídí politické jednání a dává mu orientaci, lze ideje a přesvědčení snadno zneužít pro mocenské účely. Jak dokazuje historie, demokracie bez hodnot se snadno mění v otevřenou nebo skrytou totalitu.“⁴¹

Jak je patrné, encyklika *Centesimus annus* explicitně chválí demokratický systém, nicméně identifikuje celou řadu rizik demokracie spojených s úpadkem jejích hodnotových kořenů, z nichž mnohé se staly realitou – „nesprávné pojetí člověka“, relativismus podkopávající normativní aspekty demokracie (svoboda, lidská práva, nezpochybnitelnost určitých hodnot), postdemokratizační trend „vytváření úzkých vůdčích skupin, které si uzurpují moc na základě svých zvláštních zájmů nebo ideologických záměrů“, či proslulá „měkká totalita“, jak označil Rocco Buttiglione praxí politiky Evropské unie a její převažující protikřesťanskou sekularistickou orientaci. Na jiném místě nepřímo encyklika identifikuje i zásadní problém ohrožující demokracii, označený výše jako *democratic overload*, když zásadním a bezprecedentním způsobem kritizuje realitu západních „států blahobytu“:

„Sociální stát, který přímo zasahuje a olupuje společnost o její odpovědnost, způsobuje ztrátu lidské energie a přebujelost státních aparátů, které ovládá více byrokratická logika než snaha sloužit občanům; ruku v ruce s tím jde nesmírné zvyšování výdajů.“⁴²

Tyto trendy vycházejí z nesprávného pojetí člověka jako svobodné a odpovědné bytosti a odporují zcela zásadně správnému chápání solidarity a subsidiarity.

Papež Benedikt XVI. v zatím nejnovější encyklice *Caritas in veritate* [2009] otázku demokracie jako takové příliš nerozvíjí. Pokud se o demokratickém zřízení zmiňuje, tak zejména v ekonomických souvislostech. Hovoří o nezbytnosti určité „ekonomické demokracie“⁴³ a upozorňuje, že významné rozdíly v úrovni rozvoje v kontextu globalizace mohou základy demokracie podkopávat.⁴⁴ To ovšem neznamená, že by se nestavěl za širokou míru ekonomické svobody, která je podle něj podmínkou rozvoje a prosperity. Hodnoty svobody, globalizace rozvoje a demokratických institucí považuje dokonce v duchu etického universalismu za obecně lidské.⁴⁵

⁴¹ *Centesimus annus*, čl. 46.

⁴² *Ibid.*, čl. 48.

⁴³ Srov. *Caritas in veritate*, čl. 32, 38, 66.

⁴⁴ Srov. *ibid.*, čl. 41.

⁴⁵ Srov. *ibid.*, čl. 73.

Závěrem

Vybrané problémy fungování demokracie společně s mnoha dalšími přispívají ke kritickému vnímání hodnoty demokracie, k otázníkům nad jejím dalším fungováním a perspektivou, což nás musí vést k stálému promýšlení podstaty, podmínek a perspektiv demokracie. Jak úvahy o demokracii z křesťansko-etického hlediska uzavřít? Demokracii můžeme stále posuzovat okřídlenými slovy Winstona Churchilla z jeho projevu před zástupci v Dolní sněmovně v roce 1947, podle něhož je „...*tou nejhorší formou vládnutí, nepočítáme-li všechny ostatní, které se čas od času zkoušely*“. V těchto slovech nalézáme mnoho pravdy v tom smyslu, že ačkoli demokratický systém v podobě „liberálních demokracií“ či tzv. „polyarchií“ (jak bývají někdy nově nazývány) není zcela dokonalý co do svého fungování, kvality a efektivity (i proto bude mít vždy dostatek nepřátel), ovšem jako jediný je při uchování určitých mravních předpokladů (o člověku jako svobodné a odpovědné, důstojné bytosti s určitými nezpochybnitelnými právy) nejlepším lidsky uskutečnitelným politickým uspořádáním kolektivní dimenze lidské existence. Ovšem pokud ztratí nebo popře ony nezpochybnitelné základní normativní předpoklady, je systémem stejně, nebo dokonce více nebezpečným, než kupříkladu otevřeně totalitární či autoritativní systémy, protože půjde pravděpodobně o „měkkou totalitu“ falešně živenou jakousi formou demokratické legitimacy.

Argumentů ve prospěch větší „demokratizace“ liberálních demokracií je mnoho. Metody přímé demokracie přibližují demokratický proces ideálu demokracie spočívající v přímé vládě všech lidí, znamenají omezení a větší kontrolu politických elit a eliminují problematiku reprezentace, eliminují procesy „depolitizace“ politických otázek s odkazem na odbornost, zejména pak omezování rozhodování ve prospěch neprůhledných a supranacionálních struktur (EU apod.). Zásadním argumentem taktéž je, že dříve nepředstavitelná technická řešení časté účasti velkého množství lidí nejsou díky rozvoji informačních a komunikačních technologií zásadní překážkou.

Ovšem argumentů ve prospěch zachování stavu či dokonce umenšení politické participace lidí v liberálních demokraciích současnosti je, zdá se, podstatně více – je třeba chránit neprocesuální, „liberální“ rozměr demokracie, určité hodnoty jako podstatné náležitosti demokratického právního státu, lidskou svobodu a lidská práva, odpovědné a kvalifikované rozhodování v otázkách bezpečnostních, mezinárodně-politických, rozpočtových apod. Mnoho problémů je skutečně natolik složitých, že není v moci většiny lidí je odpovědně a kvalifikovaně posuzovat, hrozí jejich zjednodušování, snadná mediální a reklamní manipulovatelnost celých společností či společenských vrstev, roztáčí se spirála stále se zvyšujících státních rozpočtových výdajů, spočívající v revoluci rostoucího očekávání. V oblasti sociální politiky způsobuje výše popsaný problém „demokratické zátěže“, který fakticky ohrožuje existenci a funkceschopnost států. Toto vše výrazně přispívá k demoralizaci a ztrátě odpovědnosti občanů, zvrácenému pojetí lidských práv – v neprospěch klasicky liberálních a ve prospěch práv sociálních, nárokových a skupinových.

Při nedokonalosti fungování stávajících demokratických systémů a při vědomí rizik posilování demokratických procedur se nabízí spíše cesta „omezování demokracie“, aby nedocházelo k ohrožení jejího hodnotového a právního základu a demokratický systém se nedostal do pastí, před kterými varují ekonomové. To by ovšem nemělo platit v situacích, kdy – jak sama procedura, tak i její hodnotový základ přichází k újmě ve svém celku a základní hodnotová a institucionální kostra „liberální demokracie“ je v ohrožení. Hodnotový základ stojící na křesťanských kořenech, převzatý klasickou liberální tradicí, je aktivním způsobem destrouván. Praxe evropské integrace v tomto aspektu dospěla tak daleko, že se již otevřeně hovoří o tzv. „demokratickém deficitu“, kdy se mnoho podstatných rozhodnutí o osudu celých států a jejich suverenitě dostává zcela mimo demokratickou kontrolu občanů jednotlivých států. Absence demokratické legitimacy, ať již je způsobena částečně záměrnou činností politických elit

a částečně i nepřehledností a složitostí problémů, které musí dnes politika řešit, geografickou vzdáleností, ztrátou vazby a odpovědností politika vůči voličům a z toho všeho vyplývající ztrátou zájmu občanů o politiku a výkon volebního práva, tedy tato absence je jevem, který rozhodně politické kultuře a vědomí odpovědnosti občanů neprospívá. Navíc posun kompetencí a rozhodování na vyšší úroveň podstatně zvyšuje riziko realizace oné „skryté totality“ a „vytváření úzkých vůdčích skupin, které si uzurpují moc na základě svých zvláštních zájmů nebo ideologických záměrů“, jak prorocky vyjádřila encyklika *Centesimus annus*, navíc je v kontextu EU často prosazována politika a legislativa, která je v příkrém rozporu s tím, co bylo a je považováno za hodnotu tradiční křesťanské morálky i za tradiční hodnoty „liberální demokracie“. Navzdory mnohým dosahovaným pozitivům ve spolupráci evropských zemí v oblasti ekonomické - a částečně i politické, evropská integrace nabrala směr i rychlost, které jsou z hlediska respektu k základním mravním hodnotám a důstojnosti člověka neuspokojivé, problematické a nebezpečné.

Křesťanská sociální etika vychází z představy člověka jako svobodné a odpovědné bytosti, která je nositelem určitých základních práv a lidské důstojnosti, přičemž společnost by měla být uspořádána podle pravidel solidarity (vzájemné odpovědnosti za dobro druhých), ovšem se zásadním důrazem na pravidlo subsidiarity, chránící právě lidskou svobodu a zároveň kladoucí důraz na lidskou odpovědnost. Zde je klasická definice:

„Přece však v sociální filozofii stále platí důležitá zásada, která se nedá vyvrátit ani změnit: To, co mohou jednotlivci provést z vlastní iniciativy a vlastním přičiněním, to se jim nemá brát z rukou a přenášet na společnost. Stejně tak je proti spravedlnosti, když se převádí na větší a vyšší společenství to, co mohou vykonat a dobře provést společenství menší a nižší.“⁴⁶

Právě princip subsidiarity je tím, který se v současnosti „těší“ největšímu znevážení a nerespektování, ačkoli jeho ignorování způsobuje „...těžké poškození a rozvrat sociálního řádu.“⁴⁷ Mnohé problémy fungování demokracií, ať již ekonomické, nebo morální, vycházejí zejména z narušování tohoto principu a výrazně přispívají ke ztrátě vědomí svobody v odpovědnosti, ke zkreslenému pojetí svobody a ke zvrácenému pojetí lidských práv (omezování základních a erupce sociálních práv). Dokonce se zdá, že narušování principu subsidiarity se v brzké perspektivě stane nejpodstatnějším rizikem připívajícím k potížím, ba kolapsu některých západních demokratických zemí v důsledku rozpočtové neodpovědnosti vlád a silného tlaku voličů na udržení standardů blahobytu. Mnohá rozhodování ekonomického i morálního významu se řeší na stále vyšší úrovni moci, čímž se zvyšuje riziko větších škod v obou zmíněných oblastech.

Pojem subsidiarity⁴⁸ není samozřejmě primárně objevem katolické sociální nauky, ale osvědčeným principem sociální filosofie obecně. Hraje společně s pojmem solidarity zásadní roli i v agendě, dokumentech a legislativě Evropské unie. Princip subsidiarity se kupříkladu v Lisabonské smlouvě objevuje cca 30x, dokument přebírá definici již z Maastrichtské smlouvy (5/3):

„Podle zásady subsidiarity jedná Unie v oblastech, které nespádají do její výlučné pravomoci, pouze tehdy a do té míry, pokud cílů zamýšlené činnosti nemůže být dosaženo uspokojivě členskými státy na úrovni ústřední, regionální či místní, ale spíše jich, z důvodu jejího rozsahu či účinků, může být lépe dosaženo na úrovni Unie.“

⁴⁶ *Quadragesimo anno*, čl. 79.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ K problému vztahu principů sociální nauky církve a evropské integrace viz více In ROMAN MÍČKA, *Sociální učení církve a evropská integrace*, *Studia theologica*, podzim 2011, č. 2, vol. 40, ISSN 1212-8570, s. 152-172.

Princip subsidiarity byl již v 80. letech 20. století intenzivně debatován a byl prosazen do smluvních dokumentů, zejména pozdější Maastrichtské smlouvy, jako důležitá právní zásada postupující evropské integrace, zejména pro upokojení obav některých států a regionů před integrační centralizací a expanzivní politikou Evropské komise. Taková definice subsidiarity odpovídá zhruba pojetí, jaké je vlastní i sociální nauce církve, ovšem s tím, že tato jej chápe jako princip obecný, směřující od celku společnosti až k jednotlivé lidské osobě, naopak neaplikuje jej přímo na mezinárodní kontext, smysl je však stejný. Z praxe působení unijních institucí a postupující integrace je zřejmé, že navzdory proklamaci principu subsidiarity dochází ke stálému a systematickému povyšování rozhodování a přenášení kompetencí na vyšší úroveň s odkazem na efektivitu řízení a organizace. Jistěže si lze představit, že v kontextu globalizace problémů či v kontextu zajištění bezpečnosti může být v určitých případech vhodné nebo efektivní koordinovat činnosti na mezistátní úrovni. Ovšem z reality integračního procesu, jeho stále větší akcelerace a perspektiv lze soudit, že integrační ideologie považuje velmi omezené množství věcí za uspokojivě řešitelné na úrovni členských států a usiluje o převzetí mnoha agend dosud uspokojivě řešených na úrovni jednotlivých států. Subsidiarita v newspeeku EU se tedy nezdá být subsidiaritou, kterou preferuje sociální učení církve.

Pojem subsidiarity ovšem lze vnímat z jeho negativního (ochrana autonomie a svobody jedince a nižších celků před vyššími) a pozitivního aspektu (delegace moci shora, umožnění podmínek autonomie a svobody, podpora). Toto dvojí hledisko vzbuzuje určité kontroverze ve věci primátu toho či onoho aspektu. Někteří autoři proto koncept subsidiarity odmítají, přičemž jej chápou jako korporativistickou, nikoli liberální doktrínu.⁴⁹ Subsidiarita by tak spočívala ve společenské hierarchii delegováním autority odshora dolů, nikoli v principiálním respektování autonomie, svobody a dělby moci. Samozřejmě, že kontext encykliky *Quadragesimo anno* s jejím návrhem stavovského uspořádání společnosti může vést k takové interpretaci, a pravděpodobně byl tak i zamýšlen. Ovšem další vývoj sociálního učení církve ukázal (viz níže kupř. encyklika *Caritas in veritate*) vymanění z korporativistických představ o ideálním upořádání společnosti spočívajícím v efektivní delegaci pravomocí a došlo ke ztožnění pojmu subsidiarity se svobodou a autonomií. Naopak interpretace a praxe subsidiarity v kontextu unijního diskursu nabírá korporativistické rysy, přičemž je kladen důraz spíše na efektivitu rozdělení kompetencí mezi transnacionálním subjektem a národními státy, než na principiální ochranu před mocenskou zvlášť vyšších celků.

Fragmentace moci, spočívající v co největší autonomii jedinců a jejich ochraně před zvlášť druhých osob, mocí struktur a státu, je zásadním předpokladem pro realizaci odpovědné svobody. V případech, kdy je tomu naopak a lidská svoboda není realizována odpovědným a mravním způsobem, princip subsidiarity zaručuje omezený přenos těchto negativních trendů na vyšší úroveň či dokonce jejich „zahníždění“ ve společenských strukturách, institucích a zákonech. Tento aspekt nezbytnosti subsidiarizace a fragmentace potenciálu lidské svobody v souvislosti s demokracií měl jistě na mysli i významný americký teolog Reinhold Niebuhr, který proslul svým výrokem z knihy *Synové světla a synové tmy* [1944]: „Je to smysl člověka pro spravedlnost, který činí demokracii možnou, ale je to jeho tendence k nespravedlnosti, která ji činí nutnou.“⁵⁰

Papež Benedikt XVI. v encyklice *Caritas in veritate* vyzdvihuje opětovně princip subsidiarity jako univerzálně platný a odkazující zejména na lidskou svobodu: „Zvláštním projevem lásky a hlavním kritériem bratrské spolupráce věřících a nevěřících je nepochybně zásada subsidiarity, výraz nezcizitelné lidské svobody.“⁵¹ Svoboda spojená s odpovědností, zabezpečená

⁴⁹ Srov. JOHN LAUGHLAND, *Znečištěný pramen. Nedemokratické počátky evropské ideje*, Praha: Prostor, 2001, ISBN 80-7260-049-4, s. 175–176.

⁵⁰ Reinhold NIEBUHR, *Synové světla a synové tmy. Kritika a ospravedlnění demokracie*. Praha: Jan Laichter, 1947, s. 7.

⁵¹ *Caritas in veritate*, čl. 75.

subsidiárním uspořádáním společnosti, garantuje eliminaci negativních trendů v existujících demokraciích. Lidská svoboda garantovaná subsidiaritou je tak žádoucím principem i v situaci neshody ve věcech morálního charakteru či ve střetu o koncepci společného dobra, jak k němu může dojít kupříkladu mezi věřícími a nevěřícími, či třeba mezi liberály a socialisty. Eroze morálního základu demokracie by tak tímto důrazem na odpovědnou svobodu a decentralizaci státní moci byla výrazně umenšena a bylo by zamezeno mnoha rizikům.

Ukončeme úvahy poukazem na velmi zajímavou, nedávno i v českém jazyce publikovanou a v duchu křesťanské etiky koncipovanou knihu soudce německého Spolkového ústavního soudu Udo Di Fabia nazvanou *Kultura svobody*.⁵² V ní se autor táže, co je podstatou západní civilizace, její esencí a zdrojovým kódem. Odpověď je obsažena v samotném názvu knihy – je to svoboda, základ a předpoklad lidské důstojnosti – správně chápaná, hodnotově zakotvená, odpovědná svoboda, o kterou je třeba bojovat, pokud chceme udržet alespoň institucionální kostru a některé další výdobytky liberálně-demokratického projektu. Svobodě podle Fabia musí být podřízeno i úsilí o „rovnost“, „sociální spravedlnost“ či „demokracii“. Pokud se demokratické procedury dostávají do střetu s takto chápanou svobodou, dostávají se i do střetu s liberálním aspektem demokracie, musí jí ustoupit stejně jako jiné formy vlády. Podstatou kvality politických a ekonomických institucí je, že zabezpečují lidskou důstojnost, která se v první řadě projevuje v garantované odpovědné svobodě. Demokratický moment je přínosem pouze tehdy, pokud tuto podstatu nenarušuje a rozvíjí.

Democracy in the Downfall of (Un-) Success: Christian-Ethical perspective

Abstract: This article entitled „Democracy in the Downfall of (Un-) Success: Christian-Ethical perspective“ deals with the essence, character and normative conditions of political system of democracy. It tries to evaluate some problematical aspects of functioning of institutions of liberal democracies and to examine the question, if it is necessary to strengthen or to weaken democratical processes. Reflections are put to the context of some issues of Christian social ethics and the Social Doctrine of the Church.

Key words: Democracy. Liberal Democracy. Problems of Democracy. Social Ethics. Catholic Social Thought. Social Doctrine of the Church.

⁵² Udo DI FABIO, *Kultura svobody*, Brno: CDK, 2009, ISBN 978-80-7325-195-6.